

Francis Fukuyama. *De nieuwe mens. Onze wereld na de biotechnologische revolutie.* Vertaald door Peter van Huizen. Contact
Jürgen Habermas. *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenetik?* Suhrkamp
David Galton. *In our own image. Eugenics and the genetic modification of people.* Little, Brown and Company

Literatuur is er voor de vragen en niet voor de oplossingen, wordt vaak beweerd. Maar soms kan de vraag de vorm aannemen van een oplossing, zoals in Michel Houellebecq's spraakmakende roman *Elementaire deeltjes* uit 1998. Aan alle menselijke ellende blijkt in dit boek een eind te zijn gekomen dankzij genetische manipulatie. Een nieuwe mensensoort, onsterfelijk, postseksueel, samenlevend in liefde en harmonie, is er het gevolg van. Bij monde van de anonieme verteller, een van die gemuteerde en gekloonde nieuwe mensen, geeft de roman een even meedogenloze als hilarische terugblik op het getob van hun menselijke voorgangers. Hoewel we er nauwelijks details over vernemen, lijkt het 'paradijs' werkelijkheid te zijn geworden. Grappenderwijs noemen de bewoners zich wel eens 'goden', ook al heeft die benaming hun in feite niet veel meer te zeggen.

Het doet denken aan Aldous Huxley's toekomstroman *Brave New World* (1932), waarin een zachte dictatuur de mensheid onder de duim houdt door al haar behoeften te manipuleren en te bevredigen. Wat Huxley bedoeld had als een afschrikwekkende anti-utopie, lijkt alleen bij Houellebecq meer op de vervulling van een wensdroom. Of de reële biotechnologie daar ooit toe in staat zal zijn, is hoogst twijfelachtig. *Elementaire deeltjes* behoort wat dit betreft tot de science-fiction. Maar de roman roept wel de ongemakkelijke vraag op of we eventueel tot zo'n radicale, alles oplossende metamorfose bereid zouden zijn. Of zijn we toch te zeer verknocht aan het menselijke gehannes met libido en sterfelijkheid?

Het dilemma is des te dwingender, aangezien de wensdroom die Houellebecq met de toverstaf van de verbeelding vervult in zekere zin dezelfde is als die van de moderne wetenschap en techniek. Heer en meester over de natuur zou de mens volgens Descartes worden, en verlichte vooruitgangsoptimisten hebben het hem geestdriftig nagezegd.

Inmiddels weten we dat het iets anders is gelopen. De vooruitgang heeft haar keerzijde laten zien. De beloofde zegeningen van wetenschap en techniek bleken, tegen alle bedoelingen in, ook negatieve gevolgen te kunnen hebben, die de mens juist van zijn macht beroofden. Niet toevallig is de onbeheersbaarheid van de techniek een van de belangrijkste thema's van de moderne cultuurkritiek. Dat de mens zijn eigen middelen niet volledig in de hand blijkt te hebben, maakt de toekomst onvoorspelbaar en riskant.

Toch heeft dit de wetenschappelijke en technische vooruitgang nauwelijks belemmerd of zelfs maar afgeremd. Met als gevolg dat we nu, na de revolutie van de informatietechnologie, geconfronteerd worden met een revolutie van de biotechnologie. De gevaren, maar ook de verwachtingen lijken ditmaal groter dan ooit. Ook al zou Houellebecq's wensdroom nooit in vervulling gaan, dan nog openen

zich duizelingwekkende perspectieven, met amper te voorziene consequenties voor ons zelfbegrip als leden van de menselijke soort. Wat we tot nu toe onder een 'mens' plachten te verstaan, is in de toekomst wellicht rijp voor een fundamentele herdefinitie, die de gangbare opvattingen over recht en moraal evenmin ongemoeid zal laten.

Alleen al dit vooruitzicht is voldoende om menigeen te doen terugdeinzen. Aan bezwaren tegen de biotechnologie en haar toepassingen bestaat dan ook geen gebrek. Het meest voor de hand liggend is het protest van godsdienstige zijde: volgens christenen, joden en moslims is de mens geschapen naar Gods evenbeeld, dus wie dat meent te kunnen verbeteren maakt zich schuldig aan zondige hoogmoed. Zonder geloof in een god wordt het iets moeilijker om biotechnologische avonturen af te wijzen, maar in dat geval kan de moraal een motief zijn.

Hoewel men ooit vreesde dat de mensheid zonder religie aan morele anarchie ten prooi zou vallen, is dat in de praktijk reuze meegevallen. De moraal bleek heel goed op eigen benen te kunnen staan. Tegenwoordig bestaat er zelfs op dit gebied een grotere consensus dan in het religieuze verleden, getuige de dominantie van een rationele moraal, die in de vorm van de mensenrechten een vrijwel wereldwijde acceptatie heeft gevonden. In weerwil van hun Europese oorsprong kunnen deze rechten nu een universele geldigheid voor zichzelf opeisen.

Ook de liberale democratie, de staatsvorm die er het best bij aansluit, heeft niet over gebrek aan succes te klagen gehad. In 1989 verleidde dat de Amerikaanse politieke filosoof Francis Fukuyama tot een veel bekritiseerde *revival* van Hegels these van het 'einde van de geschiedenis': na de ondergang van ook de laatste totalitaire concurrent bleef de liberale democratie over als de enige politieke horizon van de mensheid. De meeste kritiek op zijn stelling wees Fukuyama van de hand, maar één tegenargument heeft hij wél serieus genomen, namelijk dat de geschiedenis nooit haar einde zou kunnen bereiken zonder een gelijktijdig einde van de wetenschap. Wetenschap en techniek behoorden immers ook volgens hemzelf tot de belangrijkste drijfkrachten van de vooruitgang.

In zijn nieuwe boek *Posthuman society* (in het Nederlands vertaald als *De nieuwe mens*) neemt Fukuyama de handschoen op. Wie weet is de geschiedenis toch nog niet ten einde, dankzij de revolutionaire ontwikkelingen in de biotechnologie. In elk geval realiseert hij terdege dat hierdoor een nieuwe, 'posthumane' fase van de geschiedenis zou kunnen worden ingeluid, die onze meest fundamentele waarden zal omverwerpen, met 'schadelijke gevolgen (...) voor de liberale democratie en voor het karakter van de politiek als geheel'. Niets minder dan een 'morele afgrond' gaapt ons aan, als de wetenschap er daadwerkelijk in zou slagen onze 'natuur' te veranderen, aldus Fukuyama.

Misschien valt het allemaal wel mee en zullen de meest extreme beloften loze woorden blijken, maar gerust is hij er niet op. Daarvoor is de aantrekkingskracht van de biotechnologie, die 'duidelijke voordelen met onopvallende dreigingen door elkaar mengt tot één naadloos aaneengesloten pakket', te groot. In zijn boek probeert hij bij voorbaat de consequenties voor de politiek te overzien. Dat kan omdat die consequenties zich voor een deel nu al voordoen, hoewel er van een toepassing van

bijvoorbeeld gentechnologie op de mens nog geen sprake is.

De 'tekentafel-baby' is voorlopig toekomstmuziek en ook zijn er nog geen mensen gekloond, maar om een indruk te krijgen van wat ons te wachten staat is het voldoende om te kijken naar de gevolgen van minder spectaculaire facetten van de biowetenschap, zoals de toegenomen kennis over de genetische oorzaken van menselijk gedrag, het gebruik van neurofarmacologische middelen als Prozac en Ritalin en de verlenging van de gemiddelde levensduur. Zij kunnen ons het nodige leren over de verandering in de ideeën over gelijkheid en moreel oordeelsvermogen, de mogelijkheden om gedrag te beheersen en te manipuleren, de invloed van een vergrijzing van de bevolking op de bestaande sociale hiërarchieën en op de wereldpolitiek.

Het aardige van Fukuyama is dat hij hierbij geen last heeft van 'politiek correcte' oogkleppen. Hij erkent volledig de betekenis van erfelijkheidsfactoren op gebieden (intelligentie, criminaliteit, seksualiteit), waar tot voor kort omgevingsfactoren het voorgeschreven alleenrecht hadden. Wanneer hij vervolgens over de toekomstige eugenetica komt te spreken, doet hij ook niet net alsof dat onvermijdelijk een terugkeer naar Hitlers Derde Rijk zou betekenen.

Door toedoen van de nazi's is het begrip 'eugenetica' (in de negentiende eeuw gemunt door Darwins neef Francis Galton) bijna een synoniem voor massamoord geworden. De eugenetica die in het verschiep ligt, zal echter beduidend 'vriendelijker' en 'zachtaardiger' uitpakken. Het zal ook niet allereerst een staatszaak zijn, maar een zaak van bezorgde en ambitieuze ouders, die voor hun kinderen het beste verlangen: geen erfelijke ziektes, verbetering van de intelligentie, keuze van de sekse, toename van de lichaamslengte, etc.

De taak van de staat is in Fukuyama's visie een heel andere. 'We moeten de staatsmacht gebruiken om de biotechnologie aan regels te binden', schrijft hij. Zij mag niet overgelaten worden aan de wetenschap zelf, aan het bedrijfsleven of aan de individuele keuzevrijheid. Daarvoor zijn de gevolgen van een ongelimiteerde toepassing te ingrijpend en te gevaarlijk.

Vanwege de evidente voordelen (preventieve gezondheidszorg) is het onmogelijk de biotechnologie *en bloc* af te wijzen. Nodig is een zorgvuldige regulering, op nationale schaal, maar uiteindelijk ook op internationale schaal. Fukuyama's motieven daarbij zijn niet godsdienstig, ook niet utilitair of economisch, maar filosofisch en moreel van aard. De grote angst die de biotechnologie ons inboezemt, zegt hij, is dat zij uiteindelijk zal leiden tot 'het verlies van onze menselijkheid'. De verandering van de 'menselijke natuur', die de verteller van *Elementaire deeltjes* zo euforisch stemt, is de nachtmerrie van Fukuyama. Niet Houellebecq maar Huxley krijgt van hem gelijk.

Nu is het begrip 'menselijke natuur' allesbehalve onomstreden. Door Darwinisten zal het bestaan ervan ronduit ontkend worden. Als product van de evolutie is de mens in hun ogen een per definitie veranderlijk wezen; wat we nu als zijn 'natuur' of 'essentie' zouden kunnen aanwijzen, heeft in werkelijkheid de geldigheid van een momentopname. Niets garandeert dat de mens altijd zo zal blijven als hij nu is. Dankzij de wetenschap hebben we nu voor het eerst de kans om onze

eigen evolutie mede te bepalen. Waarom zouden we die macht niet grijpen?

Fukuyama's - ontkennende - antwoord komt erop neer dat we, ondanks alles, aan een unieke 'menselijke natuur' moeten vast houden. Waarom? Omdat daarop ons geloof in de 'menselijke waardigheid' is gebaseerd, een geloof dat de kern uitmaakt van onze moraal en van onze liberaal-democratische politiek. Blijft natuurlijk de vraag waaruit die 'menselijke natuur' dan wel zou bestaan. Wat is de 'factor X', zoals Fukuyama het noemt, die ons mensen een hogere 'waardigheid' verleent dan alle overige levende wezens?

Bij de beantwoording van deze vraag ontpopt Fukuyama zich opeens als een holist, want de raadselachtige 'factor X' blijkt niet te reduceren tot één van de typisch menselijke eigenschappen (vrije wil, verstand, taal, bewustzijn, emoties, etc.) die gewoonlijk genoemd worden, zij valt samen met 'de vereniging van al die eigenschappen'. Het unieke van de mens zit in het 'complexe geheel' dat hij is - dát dienen we, aldus Fukuyama, te beschermen tegen roekeloze 'pogingen tot zelfmodificatie'.

De biotechnologie is er namelijk volgens hem op uit om ons minder complex te maken. Zij is vooral gericht op 'utilitaire' doelen, verzachting van pijn en lijden, onderdrukking van 'negatieve' emoties als agressie en depressiviteit, terwijl deze onmisbaar zijn voor zaken als sympathie, moed, solidariteit en karaktersterkte. 'Iemand die nooit geconfronteerd is met lijden of dood heeft geen diepte'.

Ziedaar het criterium voor de politieke regulering van biotechnologische toepassingen: alles wat de menselijke complexiteit bedreigt, moet worden verboden, omdat anders onze hele morele en politieke wereld op het spel wordt gezet. In feite gebruikt Fukuyama dus de politiek, als regelgever van de biotechnologie, om het eerder door hem afgekondigde 'einde van de geschiedenis' te bewaren. Wat aanvankelijk de uitkomst was van een progressief historisch proces (de liberale democratie) blijkt nu te zijn veranderd in een morele imperatief, onder het motto: je weet wat je hebt, maar niet wat je ervoor in de plaats krijgt als je het prijsgeeft.

Veel illusies maakt Fukuyama zich overigens niet, mocht de mensheid toch voor het gevaarlijke pad van de ongeremde biotechnologie kiezen. In dat geval is het van belang tenminste met 'open ogen' te vertrekken, want de kans is volgens hem groot dat de 'posthumane wereld' die dan zal aanbreken, aanzienlijk 'hiërarchischer en competitiever' zal zijn dan de huidige, een wereld vol 'ongelijkheid' en 'sociale conflicten'. Als beste gids voor onderweg raadt hij Nietzsche aan, de filosoof van de *Umwertung aller Werte* die zichzelf noch zijn lezers een rooskleurig rad voor de ogen draaide.

Of Jürgen Habermas dit laatste met hem eens zal zijn, weet ik niet. Maar voor het overige blijkt hij in *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf den Weg zu einer liberalen Eugenik?* goeddeels met Fukuyama overeen te stemmen. Ook hij is erop uit de bestaande morele en politieke identiteit van de mens te beschermen tegen de risico's van een eugenetisch avontuur. Genetische programmering doet afbreuk aan de vrijheid oftewel autonomie van het individu en verstoort de gelijkheid binnen het intermenselijke verkeer. De categoriale onderscheidingen tussen het 'gegroeide' en het 'gemaakte', en tussen het 'objectieve' en het 'subjectieve' raken erdoor aan het

wankelen, en dat zou onwillekeurig het ethische zelfbegrip van de soort op losse schroeven zetten.

Habermas was de intellectuele inspirator van degenen die zich in 1999 tegen Peter Sloterdijk keerden, toen deze in een geruchtmakende lezing aan de filosofie om 'regels voor het mensenpark' vroeg. Destijds werd dit voorstel door Habermas en zijn geestverwanten, op hoogst insinuerende wijze, in verband gebracht met het naziverleden. Nu lijkt hij, uitdrukkelijk sprekend over een 'liberale eugenetica', zelf iets soortgelijks te bepleiten. Dat tekent op zijn minst hoezeer het thema zelfs in Duitsland uit de sfeer van het volslagen taboe is geraakt. Ook Habermas vindt nu, net als Fukuyama én net als Sloterdijk, dat deze belangrijke kwestie niet alleen aan 'biowetenschappers' en 'voor science-fiction begeesterde ingenieurs' kan worden overgelaten. Het zijn de filosofen die zich erover dienen uit te spreken.

De kans is groot dat zij vanwege hun morele rechtzinnigheid door David Galton, een van die 'biowetenschappers' en hoogleraar in Londen, zullen worden gerekend tot de kampioenen van wat hij in zijn boek *In our own image. Eugenics and the modification of people* achteloos aanduidt als 'armchair philosophy'. Hier spreekt de man van de praktijk, voor wie alle verkettering a priori uit den boze is. Weliswaar realiseert hij zich dat bijvoorbeeld het klonen van mensen een probleem kan opwerpen inzake de 'aard van de zelf-identiteit'. Maar al te lang staat hij er niet bij stil, want die zelf-identiteit is nu eenmaal altijd een 'metafysisch moeras' geweest.

Een utilitaristische, pragmatische aanpak is volgens hem veel verstandiger: als de voordelen groter zijn dan de nadelen en de juiste veiligheidscondities in acht worden genomen, is er geen reden om ergens bang voor te zijn. Men moest eens wat meer 'enthousiasme' tonen. Zijn overigens zeer informatieve boek is bedoeld als een poging tot rehabilitatie van de eugenetica, zoals die ooit was bedoeld door Francis Galton, van wie de auteur (om misverstanden te voorkomen) uitdrukkelijk verklaart géén familie te zijn. De catastrofes van het verleden waren vooral te wijten aan politici en regelaars.

Voor de ook in zijn ogen noodzakelijke regelgeving verwacht hij daarom weinig van de overheid. Flexibele regels zijn vereist, die makkelijk zijn aan te passen aan de concrete resultaten en aan de ontwikkelingen van het vak. In plaats van vaste, algemene regels op te stellen, zou men telkens van geval tot geval moeten oordelen, terwijl de 'individuele keuzevrijheid' de voorkeur verdient boven een politiek dictaat. De komst van eugenetica valt toch niet tegen te houden, meent Galton, die de al dan niet kinderloze ouders aanwijst als de voornaamste drijvende krachten. Tegen hun verlangen naar gezond nageslacht is naar zijn idee kennelijk niets opgewassen.

Fukuyama op zijn beurt gelooft dat het heel wel mogelijk is een wetenschappelijke vernieuwing tegen te houden, wanneer die onacceptabele consequenties met zich meebrengt. Mensen hoeven alleen maar te beseffen dat zij niet 'de slaven (zijn) van een onvermijdelijke technologische ontwikkeling'. Maar om hen te laten beseffen dat die ontwikkeling onacceptabele consequenties kan hebben, is wel wat meer nodig. De meeste bezwaren die Fukuyama en - vooral - Habermas aanvoeren zijn van filosofische of morele aard; over de reële gevolgen van de nu nog grotendeels onmogelijke biotechnische ingrepen kunnen zij enkel speculeren.

Zal dat voldoende zijn voor een morele en politieke schrik die zo krachtig is dat hij het ouderlijke verlangen de baas blijft?

(NRC Handelsblad, 3-5-2002)